

TO‘QIMACHILIK KORXONALARIDA DIVERSIFIKATSIYA STRATEGIYALARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI VA O‘ZIGA XOSLIGI

Raximov Furqat Jalolovich

“O‘zto‘qimachilik sanoat” uyushmasi
raisining maslahatchisi,
TDIU mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada to‘qimachilik korxonalarida diversifikatsiya strategiyalaridan foydalanish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Samarqand viloyatining paxta-to‘qimachilik klasterlari faoliyati o‘rganilgan va ularning ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish samaradorligi tahlil qilingan. Samarqand viloyati paxta-to‘qimachilik klasterlarining ishlab chiqarish faoliyatini diversifikatsiya darajasi aniqlangan va diversifikatsiya strategiyalaridan foydalanish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sanoat, to‘qimachilik, tikuv-trikotaj, diversifikatsiya, eksport, ishlab chiqarish, diversifikatsiya strategiyalari.

Аннотация

В данной статье разработаны предложения и рекомендации по использованию стратегии диверсификации на предприятиях текстильной промышленности. Изучена деятельность хлопко-текстильных кластеров Самаркандской области и проанализирована эффективность использования их производственных мощностей. Определена степень диверсификации производственной деятельности хлопко-текстильных кластеров Самаркандской области и разработаны предложения и рекомендации по использованию стратегии диверсификации.

Ключевые слова: промышленность, текстильная, швейная и трикотажная промышленность, диверсификация, экспорт, производство, стратегии диверсификации.

Abstract

In this article, proposals and recommendations on the use of diversification strategies in textile enterprises have been developed. The activity of cotton-textile clusters of Samarkand region was studied and the efficiency of using their production capacities was analyzed. The degree of diversification of production activity of cotton-textile clusters of Samarkand region was determined and suggestions and recommendations were developed on the use of diversification strategies.

Key words: industry, textile, sewing and knitting, diversification, export, production, diversification strategies.

KIRISH

O'zbekiston sanoatini muvaffaqiyatli rivojlantirishning tarkibiy qismlaridan biri barqaror rivojlanishni ta'minlash, makro va mikroiqtisodiy beqarorlashtiruvchi omillar asosida sanoatni boshqarishning strategik mexanizmlaridan samarali foydalanishdir. Bunday sharoitda mamlakatda qadimdan shakllangan va rivojlangan, muhim ijtimoiy muammolarini hal etishdagi asosiy sanoat tarmog'i hisoblangan to'qimachilik sanoatining barqaror rivojlanishning samarali mexanizmlarini joriy etish talab etiladi.

O'zbekiston to'qimachilik sanoati mamlakat sanoat majmuasi ishlab chiqarishning barcha tarmoqlarining mutanosib o'sishini ta'minlovchi asosiy tarmoq sifatida shakllangan. Ishlab chiqarish va xo'jalik faoliyati subyektlariga kuchli ta'sir ko'rsatadigan tashqi omillarning o'zgarish sur'atining yuqoriligi, ayniqsa, jahon mamlakatlarida kechayotgan geosiyosiy vaziyatlarda to'qimachilik va yengil sanoat korxonalarini oldiga xalqaro bozorda raqobatbardoshligini ta'minlash bo'yicha strategik vazifalar ishlab chiqish va ularni amalga oshirish talabini qo'yimoqda.

To'qimachilik va yengil sanoat dunyoning ko'plab ishchi kuchi bandligini ta'minlashga qaratilgan iqtisodiyot uchun muhim tarmoq bo'lib, doimiy o'sib borayotgan sanoat sifatida aylanma yoki siklik iqtisodiyotni shakllantirish uchun ham mos keluvchi tarmoqdir.

To'qimachilik sanoat korxonasi davlat manfaatlarini hisobga olgan holda sanoat ishlab chiqarishining ko'p tarmoqli, muvozanatli, barqaror tuzilishini ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan rivojlanish strategiyalari mavjud. To'qimachilik sanoat korxonalarini rivojlantirish strategiyasining ustuvor yo'nalishlari asosiy rivojlanish maqsadlariga erishishga katta darajada ta'sir ko'rsatadigan asosiy omillarni hisobga olgan holda resurslardan yanada samarali foydalanish va uning tarkibini qayta tuzish kabi vazifalari mavjud. Yengil sanoat korxonalarining ushbu rivojlanish yo'lini amalga oshirish uchun korxonalarni rivojlantirish strategiyasini takomillashtirishning samarali usullari va vositalariga ega bo'lish zarur. Shu munosabat bilan to'qimachilik sanoat korxonalarini rivojlantirish strategiyasini shakllantirish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish zarurati yuqori ahamiyatga ega.

Hozirgi vaqtda mahalliy to'qimachilik sanoat ichki talabni yetarli darajada qondirish bilan birga yuqori eksport salohiyatini namoyon etmoqda. Korxonalarning eksport imkoniyatlarini yanada oshirish uchun davlat tomonidan qo'llab quvvatlanmoqda. So'nggi 3 yil uchida to'qimachilik sanoatini rivojlantirishga qaratilgan bir qator tashabbusli strategik yo'nalishlar belgilab berilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni bilan "sun'iy tolani qayta ishlash hajmlarini 200 ming tonnaga yetkazish" vazifalari belgilangan. Mazkur vazifani amalga oshirish uchun to'qimachilik klasterlari tomonidan sun'iy tolalarni ishlab chiqarishni ko'paytirish, ularni yangi turlarini yaratish kabi vazifalar amalga oshirilmoqda. Biroq, korxonalarning qayta ishlashning to'liq zanjiri, ya'ni xomashyodan tayyor mahsulotgacha bo'lgan jarayonlarning uzluksiz ishlashga qaratilgan texnologiyalar,

ishlab chiqarish quvvatlari bilan bog‘liq sohada mavjud muammolar, kadrlar yetishmasligi bilan bog‘liq muammolar haligacha mavjud.

ADABIYOTLAR SHARHI

To‘qimachilik sanoatni rivojlantirish strategiyalarini tadqiq qilish borasida ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo‘lib, innovatsiya va axborot texnologiyalarini ishlab chiqarish jarayoniga joriy etish yo‘nalishlarida olib borilgan asosiy tadqiqot yo‘nalishlari matolarni bo‘yash va pardozlash usullari, rang tanlashning raqamli usullaridan foydalanish, mahsulotni loyihalash jarayonini avtomatlashtirish, ishlab chiqarishda "sun'iy intellekt" dan foydalanish iqtisodiyotni raqamlashtirish va globallashtirish sharoitida ushbu sohani rivojlantirish ustuvor tadqiqotlar yo‘nalishidir.

Shu bilan birga, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash jarayonlarini rejalashtirish va boshqarishni takomillashtirish masalalarida ham ko‘plab tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, diversifikatsiya bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha ilk tadqiqotlar 1962-yilda M. Gort (Amerika kompaniyalariga nisbatan) va 1979-yilda E. Yesinara (Yaponiya kompaniyalariga nisbatan) amalga oshirildi. Xuddi shu yo‘nalishdagi rivojlanishni I. Ansoff (1989), A. Tompson, A. J. Striklend (1998) va boshqalar kabi xorijiy mualliflar davom ettirdilar.[1]

Zhang Q.[2] tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda 2001-2005-yillardagi Xitoy to‘qimachilik sanoatining ro‘yxatga olingan firmalari to‘g‘risidagi ma‘lumotlardan foydalangan holda korxonalarining diversifikatsiya ta‘siridagi iqtisodiy rivojlanish darajalari bo‘yicha guruhlash amalga oshirilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, firmalarning diversifikatsiya va samaradorlik munosabatlariga murakkab ta‘sir ko‘rsatgan.

Anvardjanovich S. A.[3] tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda yengil sanoat korxonalarini yanada isloh qilish, tarkibiy o‘zgartirish va diversifikatsiya qilishning samarali mexanizmlarini shakllantirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Colpan A. M.[4] tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa mahsulot turlari bo‘yicha Yaponiya to‘qimachilik sanoatida ro‘yxatga olingan firmalarning iqtisodiy ko‘rsatkichlari asosida amalga oshirilgan tadqiqotlar diversifikatsiya strategiyalari va diversifikatsiyalashni moliyalashtirishning potensial ijobiy yoki salbiy ta‘sirlari o‘rganilgan, xalqaro diversifikatsiya strategiyasi va rentabellik o‘rtasidagi munosabatlarni faqat iqtisodiy tanqislik davrida ijobiy tarzda tartibga solish asoslangan.

Gemba K., Kodama F.lar[5] tomonidan Yaponiya sanoatining ilmiy-tadqiqot ishlari va biznesining diversifikatsiya dinamikasi tahlil qilingan. Ilmiy-tadqiqot ishlarining diversifikatsiyasi 1980-yillarda sanoatning ko‘plab sohalarida rivojlangan, ammo 1990-yillarning boshlarida yaxshi rivojlanmaganligi aniqlangan. Sanoatning yuqori texnologiyali va ilm talab qiluvchi tarmoqlar uchun diversifikatsiya yo‘nalishi quyi oqimga qaratilishi lozimligi asoslangan. Bundan tashqari, miqdoriy usullar yordamida "diversifikatsiya" va "ishlash" o‘rtasidagi munosabatlar tahlil qilinib, yuqori darajada diversifikatsiyalangan tarmoqlarda rentabellikni pasayish holati ham kuzatilishi mumkinligi asoslangan. Boshqa tomondan, bir-biriga bog‘liq bo‘lmagan

sohalarda diversifikatsiyaning rivojlanishi savdoning yuqori o'sishiga yordam berishi aniqlangan[6].

Mahalliy olimlardan B.Ruzmetov[7] va boshqalar tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarda Xorazm viloyatida sanoatni diversifikatsiya qilish asosida ishlab chiqarish imkoniyatlari va viloyat iqtisodiyot tarmoqlarida "o'sish nuqtalari"ni shakllantirish yo'llari bayon etilgan.

Dhir S. va Dhir S.lar[8] diversifikatsiya strategiyalari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarni tizimli ravishda o'rganadi. Tadqiqotlarda 2000-2015-yilgacha bo'lgan so'nggi 15 yillik tadqiqotlar sintez qilinadi. Uning tadqiqotlari asosida jami 3 yo'nalish bo'yicha diversifikatsiya bo'yicha asosiy qoidalarni aniqlaydi, jumladan:

diversifikatsiyani 4 ta asosiy turini ajratib beradi (horizontal, vertical, concentric, conglomerate): gorizontol, vertikal, konsentrik, konglomerat;

2 ta asosiy darajasini (related, unrelated) ajratib beradi: bog'liq, aloqasi yo'q;

3 ta diversifikatsiyalash modellarini (internal development, alliance, acquisitions) aniqlaydi: ichki rivojlanish, ittifoqlar tuzish, sotib olish (qo'shib olish);

Tompson A.A., Striklend A.J.[9] mintaqaviy darajada sanoat korxonalari faoliyatini diversifikatsiya qilish quyidagi asosiy omillar bilan rag'batlantiriladi, deb hisoblaydi:

- ishlab chiqarish konsentratsiyasini tizimli cheklash;

- mahsulotlar assortimentini (assortimentini) yangilash va kengaytirish orqali tadbirkorlik faoliyatidan kelib chiqadigan xavfni kamaytirish;

- tarkibiy o'zgarishlar va bozor tebranishlari xavfini kamaytirish: kapital aylanmasining tez aylanishi bilan ishlab chiqarish orqali kapital aylanishining uzoq sikliga ega bo'lgan korxonalarni isloh qilishni moliyalashtirish imkoniyati;

- ishlab chiqarishning gorizontol va vertikal integratsiyalashuvining o'sishini nazorat qilishning huquqiy shakllari.

Diversifikatsiya konsepsiyaning eng to'liq ta'rifini M.D.Korinko[10] belgilab bergan bo'lib, u xo'jalik yurituvchi subyektni diversifikatsiya qilish riskini kamaytirish va daromadni oshirish uchun resurslarni qayta taqsimlash, ishlab chiqarishning boshqa sohalariga va yangi tovarhamda xizmatlar bozorlariga kirib borishning innovatsion yondashuvi sifatida qaraydi.

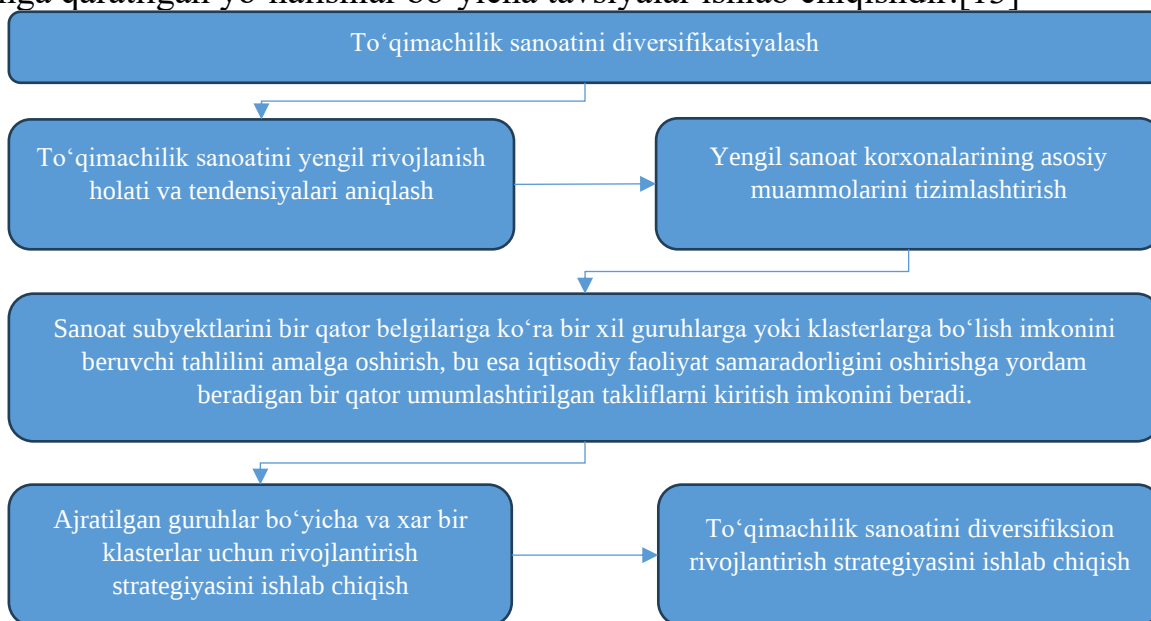
Eng istiqbolli yondashuv Poplavskaya Zh. va boshqalar[11] qarashlarida aks etgan bo'lib, ular korxonaning diversifikatsiyasini mahsulotning (xizmatning) hayot aylanish bosqichlari bilan bog'laydilar. Diversifikatsiya qilish zaruratini mahsulotning hayot aylanishi bosqichlari (masalan, o'sish va yetuklik bosqichlari) bilan bog'lanishi eng samarali mexanizm sifatida namoyon bo'ladi degan xulosani beradi.

A.S. Krasnikova, O.N. Melnikov, E.A. Starozhuklar[12] esa ishlab chiqarishni tashkil etishni diversifikatsiya qilishda sanoat korxonalarining xususiyatlari va tarmoq yo'nalishlariga ahamiyat qaratish lozim deb hisoblaydilar.

Umuman olganda, korxona faoliyatini diversifikatsiya qilishni uning rivojlanishini boshqarish vositasi sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir va diversifikatsiya turlari korxonaning faoliyat doirasi, hajmi, resurslari va strategik maqsadlariga bog'liqdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

O'zbekistonning sanoat siyosatida olib borilayotgan islohotlar asosini ishlab chiqarishni diversifikatsiya va modernizatsiya qilish, yuqori qo'shimcha qiymatga ega yuqori texnologiyali mahsulotlar yaratish, shuningdek, raqobatbardoshlikni oshirish va jahon bozoridagi mavqeyini mustahkamlashdir. Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan yangilash rivojlanishning sifat jihatidan yangi bosqichiga ko'tarilishning eng muhim sharti sifatida sanoat korxonalari faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida diversifikatsiya strategiyalaridan foydalanishdir. Yengil sanoat korxonalari bundan mustasno emas. Ushbu holatlardan kelib chiqib, to'qimachilik sanoat korxonalarini diversifikatsiya qilish strategiyasini ko'rib chiqishning uslubiy yondashuvi sifatida 1-rasmda tavsiya etilgan muammolarni hal qilishga qaratilgan yo'nalishlar bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir.[13]

1-rasm. To'qimachilik sanoatini diversifikatsiya qilishdagi asosiy muammolar va ularni yechish yo'llari

Faoliyatni faol diversifikatsiya qilish siyosatini tanlashda, to'qimachilik sanoat korxonalari ishlab chiqarishning iqtisodiy omillarini, o'zgarish jarayonlarini rivojlantirishda to'plangan salohiyatdan foydalana olish imkoniyatlariga ko'ra korxonalarni guruhlash amalga oshiriladi. Korxonalarning ishlab chiqarish quvvatlari va ularning mahsulot ishlab chiqarishi hamda ishlab chiqarilgan mahsulotni ichki va tashqi bozorlarda sotish faoliyati asosida salohiyatdan foydalanish darajasiga ko'ra guruhlash amalga oshiriladi. Mazkur guruhlash natijalari asosida korxonalar uchun diversifikatsiyalash strategiyalaridan foydalanish imkoniyatlar aniqlanadi.

Tadqiqot uchun O'zbekiston Respublikasidagi to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarishda salmoqli hissaga ega bo'lgan Samarqand viloyatidagi paxta-to'qimachilik klasterlari tanlangan va ularning 2021-2023-yillardagi quyidagilar ma'lumotlari asosida guruhlash amalga oshiriladi:

Mahsulot ishlab chiqarish quvvatlari (Y1);

Ichki bozorda mahsulot sotish hajmi (Y2);

Mahsulot eksporti (Y3)

Ma'lumki, paxta-to'qimachilik klasterlarida ishlab chiqarishning to'liq siklini qamrab olgan ishlab chiqarish texnologik zanjiri yaratilgan. Bular quyidagicha:

Paxtani qayta ishlash (X1);

Ip kalava ishlab chiqarish(X2);

Mato ishlab chiqarish(X3);

Bo'yash(X4);

Tayyor mahsulot(X5);

Chigitni qayta ishlash (X6)

Ishlab chiqarish quvvatlarini ma'lum bir o'lchamga keltirish uchun o'rtacha geometrik funksiyadan foydalanish tavsiya etiladi:

$$\hat{Y}_1 = \sqrt[n]{\sum X_n}$$

Bunda,

Y_1 – jami umumiy o'rtacha ishlab chiqarish quvvatlari;

X_n – ishlab chiqarish texnologik zanjiri bosqichlari bo'yicha ishlab chiqarish quvvatlari;

Mahsulot ishlab chiqarish hajmini o'rtacha quvvatlarga nisbatan samaradorligini aniqlash uchun har bir quvvat birligiga to'g'ri keluvchi mahsulot sotish hajmi (ishchi bozor va eksport) indeksi funksiyasi asosida o'lchanadi va unda quyidagi formuladan foydalaniladi:

$$I_s = \frac{\hat{Y}_1}{\sqrt[2]{Y_2 + Y_3}}$$

Bunda;

$\hat{Y}_1$ – mahsulot ishlab chiqarish quvvatlari;

Y_2 – ichki bozorda mahsulot sotish hajmi;

Y_3 – mahsulot eksporti;

Topilgan qiymatlar har bir korxonaning o'rtacha ishlab chiqarish quvvatlaridan qay darajada foydalanayotganligini aniqlash imkoniyatini beradi. Agar korxonalarda ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasi past bo'lsa, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash strategiyasidan foydalanish lozim degan xulosalarga kelishga asos bo'ladi. Agar qiymatlar qanchalik past bo'lsa korxonalar shunchalik ko'p diversifikatsiyalangan bo'ladi, va aksincha bo'lishi ham mumkin. Buning uchun ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasiga chegaraviy qiymatlar o'rnatish talab etiladi. Chegaraviy qiymatlar asosida korxonalarda diversifikatsiya strategiyalaridan foydalanish bo'yicha tavsiyalar tayyorlanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Samarqand viloyati O'zbekiston Respublikasi to'qimachilik sanoatida o'ziga xos o'rniga ega bo'lib, jami to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmida viloyatning hissasi 2015-yilda 9,1 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2022-yilda bu ko'rsatkich

7,9 foizni tashkil etgan. Kiyim ishlab chiqarishdagi ulushi ham mos ravishda 2015-yilda 11,2 foiz hamda 2022-yilda 4,9 foizni tashkil etgan (1-jadval). Mazkur holatlardan ma'lum bo'lmoqdaki, Samarqand viloyatida ishlab chiqarish hajmi keyingi yillarda boshqa viloyatlarga nisbatan rivojlanish darajasi pastdir.

1-jadval

Samarqand viloyatining to'qimachilik mahsulotlari va kiyim ishlab chiqarishdagi ulushi

Hududlar	Ko'rsatkichlar	2015-y.	2020-y.	2021-y.	2022-y.
O'zbekiston Respublikasi	To'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish, mlrd. so'm	13241,7	36713,9	52372,3	58411,2
	Kiyim ishlab chiqarish, mlrd. so'm	1585,3	10402,4	13592,8	14841,7
Samarqand viloyati	To'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish	1 200,00	3 637,60	4 390,00	4 615,10
	Kiyim ishlab chiqarish	179	597,1	657,6	738,1
Samarqand viloyatining mahsulot ishlab chiqarishdagi ulushi	To'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish	9,062	9,908	8,382	7,901
	Kiyim ishlab chiqarish	11,291	5,740	4,838	4,973

Viloyatda 2023-yilda jami 10 ta ishlab chiqarishning to'liq zanjirini tashkil etgan paxta-to'qimachilik klasterlari faoliyat yuritgan, jumladan: "Amina Gold Invest" MCHJ, "Afrociyob Djins Textile" MChJ, "Kattaqo'rg'onCluster" MChJ, "Marokand Sifat Textile" MChJ, "Maroqand Sifat" MChJ, "Payariq Cluster" MChJ, Payariq yangi er texsil MCHJ, "Paxtachi klaster" MCHJ, "Samarqand Kamalak Invest Textile" MChJ, "SamarqandCotton Cluster" MChJ.

Mazkur korxonalar 2023-yilda jami 217 900,00 tonna paxtani qayta ishlash, 71 885,00 tonna ip kalava ishlab chiqarish, 43 400,00 ming tonna mato ishlab chiqarish quvvatlari o'rnatilgan. Shuningdek, korxonalarda 29 680,00 tonna matolardan bo'yash va 36 333 ming dona tayyor mahsulot ishlab chiqarish quvvatlariga ega.

2-jadval

Samarqand viloyati paxta-to'qimachilik klasterlarining ishlab chiqarish quvvatlari

Yillar bo'yicha	Qo'shimcha qiymat yaratilganligi (quvvat)tonnada					
	Paxtani qayta ishlash	Ip kalava ishlab chiqarish	Mato ishlab chiqarish	Bo'yash	Tayyor mahsulot	Chigitni qayta ishlash
2021-yil	166 900,00	53 900,00	32 970,00	29 680,00	21 433,00	86 750,00
2022-yil	202 900,00	76 700,00	32 970,00	29 680,00	36 733,00	111 750,00
2023-yil	217 900,00	71 885,00	43 400,00	29 680,00	36 333,00	181 750,00

Taklif etilgan metodologik yondashuv asosida 2023-yilgi ko'rsatkichlar asosida Samarqand viloyatidagi paxta-to'qimachilik klasterlarining mahsulot ishlab chiqarish hajmini o'rtacha quvvatlarga sotishsamaradorligi 3-jadvalda aniqlangan.

3-jadval ma'lumotlaridan ma'lum bo'ladiki, eng yuqori darajada diversifikatsiyalashgan korxona sifatida "Payariq Cluster" MChJ ekanligi ma'lum bo'ldi, buning asosiy sababi korxonada ishlab chiqarishning minimal qiymat zanjirini yaratish va past quvvat bilan yuqori bozor salohiyatini namoyon etmoqda. Bu mahsulot turlarini yuqori darajada o'zlashtirilganligini va ichki tashqi bozorlarni samarali egallash uchun ishlab chiqarish quvvatlaridan maksimal darajada foydalanayotganligini belgilab beradi.

3-jadval

Samarqand viloyati paxta-to'qimachilik klasterlarining ishlab chiqarish faoliyatini diversifikatsiya darajasi (I_s)

Klaster korxona nomi	Qo'shimcha qiymat yaratilganligi (quvvat) tonnada					Ichki bozorga sotuv mln so'mda	Eksport ming AQSH dollari	I_s
	Paxtani qayta ishlash	Ip kalava ishlab chiqarish	Mato ishlab chiqarish	Bo'yash	Tayyor mahsulot	Jami	Jami	
"Amina Gold Invest" MChJ	60 000	5 900	5 400	5 400	3 000	1 214	14 250	7,68
"Afrociyob Djins Textile" MChJ	40 000	7 000	8 500	7 480	6 433	741	15 141	7,38
"Kattaqo'rg'onCluster" MChJ	17 000		7 000		400	8 444	10 000	4,47
"Marokand Sifat Textile" MChJ	15 000	12 000		7 300	7 000	50 743	15 000	2,31
"Maroqand Sifat" MChJ	17 000	12 000	5 000	2 000	2 000	90 000	12 300	1,82
"Payariq Cluster" MChJ	17 000	11 000	10 000		15 000	396 725	200 000	0,81
Payariq yangi er textil MChJ	15 000	8 000	4 000			9 000	500	7,70
"Paxtachi klaster" MChJ	20 400	10 500	7 500	7 500	2 500	3 485	5 114	7,87
"Samarqand Kamalak Invest Textile" MChJ	16 500	13 485				48 000	18 500	2,16
"SamarqandCotton Cluster" MChJ	8 500	2 900				8 541	3 200	5,98

Tahlil qilingan korxonalardan "Paxtachi klaster" MChJning diversifikatsiyalashuv darajasi eng past darajada ekanligi ma'lum bo'lmoqda. Buning asosiy sababi ishlab chiqarishning to'liq sikli va barcha quvvatlar maksimal darajada o'rnatilgan bo'lishiga qaramay, ichki va tashqi bozorlarga mahsulot diversifikatsiyasi yetarli emasligi natijasida quvvatlardan maqsadli foydalanilmagan. Xuddi shu kabi paxta-to'qimachilik klasterlari sifatida "Amina Gold Invest" MChJ, "Afrociyob Djins Textile" MChJ hamda Payariq yangi yer textil MChJlarni ham keltirib o'tish mumkin.

Innovatsion texnologiyalarni joriy qilmasdan turib, mahalliy mahsulotlarga bo'lgan talabni qondirish mumkin emas. Poyabzal eksportining asosiy hajmi Rossiyaga, paxta tolasi Latviya, Moldoviyaga, ayollar va erkaklar kiyimlari Rossiyaga, paxta matolari va iplari Litva, Turkiyaga, teri yoki charm po'stlog'i Xitoy va Italiyaga yetkazib berildi.

Amalga oshirilgan tadqiqotda diversifikatsiya imkoniyatlarini aniqlash faqat to'qimachilik klasterlarining ishlab chiqarish zanjiri va ushbu zanjirdagi ishlab chiqarish quvvatlariga asoslangan holda xulosalar chiqarildi. Tahlilni yanada aniqlashtirish uchun omillarni yanada ko'paytirish imkoniyati mavjud. Masalan bog'liq omil sifatida ko'rilgan ishlab chiqarish quvvatlarini har bir mahsulot turi bo'yicha aniqlash orqali yana qaysi mahsulot turlarini o'zlashtirish imkoniyatini aniqlash mumkin.[14] Natijaviy omillar sifatida esa mehnat resurslarining bandligi, eksport geografiyasi, importga qaramlik kabi omillarni ham kiritish imkoniyati mavjud.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Tadqiqot jarayonida sanoat korxonalarining ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish mexanizmi deganda jarayonlar, tartiblar, elementlar va usullarning ishlash mexanizmlari, mazmuni va o'zaro bog'liqligini, tashkiliy ta'minot va axborot oqimlarini belgilaydigan tizim tushunilishi kerakligi aniqlandi.

To'qimachilik korxonalarining bozordagi raqobatbardoshligini oshirishda diversifikatsiya strategiyalaridan foydalanish nafaqat iqtisodiy samarani, balki, korxonalar mahsulotlarini yanada kengroq auditoriyaga yetib borishini ta'minlash imkoniyatini beradi, bu asosan, ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish strategiyasining ustuvorligidan kelib chiqqan holda ushbu tizimni boshqarishda aniq tadqiqot usullaridan foydalanish zaruriyatini asoslaydi.

O'zbekiston to'qimachilik sanoatida ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish jarayonlarida u yoki bu strategiyasidan foydalanish to'qimachilik sanoatining tarkibi, mahsulot ishlab chiqarish turi va tarmoq yo'nalishlaridan kelib chiqqan holda turlicha bo'lishi kuzatiladi. Shu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasining barcha hududlarida shakllangan paxta-to'qimachilik klasterlari faoliyatida diversifikatsiyalash strategiyalaridan foydalanish talab etiladi.

Bunday tuzilmaning tashkil etilishi yengil sanoatga ilg'or texnologiyalar va innovatsion ishlanmalarni joriy etish, biznes va bozor aloqalari bilan faol o'zaro aloqada bo'lish, shu orqali yangilanish jarayonlarini ta'minlash va xo'jalik yurituvchi subyektlarning rivojlanishi uchun sharoit yaratish imkonini beradi.

Shunday qilib, yengil sanoatning tarixiy tendensiyalari, sohani davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning amaldagi va ishlab chiqilayotgan chora-tadbirlari qatorida diversifikatsiyalash strategiyalaridan foydalanish bo'yicha aniq yo'l xaritalari ishlab chiqilishi maqsadga muvofiqdir.

Shuni ham tan olish kerakki, diversifikatsiyani boshqarish jarayoni uzluksiz va siklik bo'lishi kerak, ya'ni davomiylikdan qo'shimchagacha. Chunki bozor konyunkturasini va iste'mol qilishning o'zlashtirish to'qimachilik sanoatida amalga oshirilayotgan diversifikatsiyalashda samara bermasligi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Chemirbayeva M., Malgarayeva Z., Azamatova A. Economic strategy of diversification of enterprise activities under conditions of globalization //Entrepreneurship and Sustainability Issues. – 2020. – T. 8. – №. 2. – S. 1083.
2. Zhang Q. Diversification and performance of group-affiliated firms during institutional transitions: The case of the Chinese textile industry //American Journal of Economics and Business Administration. – 2011. – T. 3. – №. 2. – S. 234-246.
3. Anvardjanovich S.A. Organizational-economic mechanisms of management of manufacturing diversification in the companies of textile industry //Journal of Management Value and Ethics. – 2017. – T. 7. – №. 1.
4. Colpan A.M. Are strategy-performance relationships contingent on macroeconomic environments? Evidence from Japan's textile industry //Asia Pacific Journal of Management. – 2008. – T. 25. – S. 635-665.
5. Gemba K., Kodama F. Diversification dynamics of the Japanese industry //Research Policy. – 2001. – T. 30. – №. 8. – S. 1165-1184.
6. Axmadovich X. Z. et al. O'zbekstonda shakllangan to'qimachilik klasterlarining iqtisodiy salohiyati va samaradorligi //Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting. – 2024. – T. 4. – №. 02. – C. 106-115.
7. Ruzmetov B. et al. Formation of supporting points for production growth based on diversification of the regional industry //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – T. 449. – S. 01001.
8. Dhir S., Dhir S. Diversification: Literature review and issues //Strategic Change. – 2015. – T. 24. – №. 6. – S. 569-588 .
9. Thompson A., Strickland, A. 1998. Strategic management. The art of developing and implementing a strategy. Moscow: Banks and exchanges, 576 p.
10. Korinko M. 2017. Diversification: theoretical and methodological foundations. Moscow: NNTsIAE, 488 p
11. Poplavskaya Zh. 2018. The essence of the life cycle: advantages and factors affecting its formation. Scientific Bulletin of NTU, 8(18), 169-175.
12. Krasnikova A., Melnikov, O., Starozhuk, E. 2019. The mechanism of tactical and strategic coordination of the departments of industrial enterprises under diversification. Russian Journal of Innovation Economics, 9(4), 1479-1488. <https://doi.org/10.18334/vinec.9.4.41324>.
13. Хакимов З. Саноат кластерларнинг синергия самарасини аниқлаш ва баҳолашга илмий ёндашувлар //Economics and Innovative Technologies. – 2023. – T. 11. – №. 2. – C. 154-165.
14. Ergashkhodjaeva S., Ahmadovich K. Z. Uzbekistan's technological products introduction to the european european market strategies //World Economics and Finance Bulletin. – 2022. – T. 11. – C. 64-71.